

1. IPOTEZA-DUMNEZEU – EVOLUȚIA ȘI COMPLEXITATEA EI

„Ipoteza-Dumnezeu“ este un fel de vehicul care transportă o diversitate de idei aproape nelimitată. În Occident, prin „Dumnezeu“ credincioșii și atei înțeleg, în sens larg, o ființă supremă, atotputernică, creatorul a tot ce există, care se caracterizează prin omnisciență, omnipotență și omniprezență. Pentru unii, Dumnezeu este o prezență îndepărtată, neintruzivă; alții au o relație personală, directă, cu el, care acoperă toate aspectele vieții lor. Ateii susțin că o asemenea ființă nu există; Dumnezeu este un concept provenit din mitologie, un produs al fanteziei și al iluziei, în cel mai bun caz o metaforă extinsă, folosită pentru a umple lacunele din cunoștințele noastre.

În mod tradițional, ateismul este o respingere rațională, filosofică, a credinței în existența oricărei forme de zeitate sau de supranatural. Astăzi, argumentele convenționale ale ateismului sunt întărite de cosmologia universurilor multiple și a găurilor negre, elaborată de noua astrofizică, precum și de explicarea pe baza ADN-ului a originii și evoluției vieții, venită din partea științelor biologice. Oamenii de știință nu caută un Dumnezeu, ci o „teorie a totului“ care, odată descoperită, va fi, după spusele lui Stephen Hawking, „triumful suprem al rațiunii umane – fiindcă în acel moment ar trebui să cunoaștem ce e în mintea lui Dumnezeu“. Și căutarea filosofică și cea științifică a unei teorii a totului constituie un demers extrem de ambițios în care, într-un fel sau altul, oamenii s-au angajat dintotdeauna.

Originile ipotezei-Dumnezeu și ale multiplelor ei forme sunt un subiect despre care s-au scris zeci de cărți; ceea ce urmează

este doar o trecere în revistă a unor concepte religioase predominant occidentale, deși se vor face referiri și la unele tradiții orientale și la conceptele acestora, foarte diferite, despre Dumnezeu.

Discuția este structurată în jurul a două linii directoare: „De la politeism la monoteism“ și „Dumnezeu și filosofii“.

1. De la politeism la monoteism

Conceptele despre Dumnezeu au evoluat odată cu societatea umană, proces în care idei considerate cândva a fi valide au fost abandonate și înlocuite de alternative. Mitologia greacă ne-a oferit un uriaș panteon al zeilor – forme abstracte care erau personificate, cum ar fi titanii și cunoscutele zeități olimpiene: Afrodita, Apollo, Hermes și Zeus, zeii mărilor și ai cerului, zeitățile agricole și muritorii zeificați. Povestea biblică a Dumnezeului iudaismului, creștinismului și islamismului este povestea unui monoteism radical, a unui Dumnezeu care a luat, de pildă, locul zeilor Babilonului și ai Sumerului, despre care se credea că sălășluiau în propriile statui. Treptat, acest Dumnezeu al Vechiului Testament a detronat politeismul Israelului timpuriu, dar și pe cel al țărilor în care s-a răspândit monoteismul religiei biblice. În termeni evoluționiști, succesul monoteismului este o formă culturală a „supraviețuirii celui mai puternic“, cu alte cuvinte a unei religii care răspundea cel mai bine nevoii oamenilor de a descifra sensul vieții și de a pune bazele unei societăți coezive.

Fundamentalismul rămâne o forță virulentă în majoritatea religiilor importante ale lumii, dar, în paralel cu acest curent radical, se manifestă și o tendință mai diplomatică, modernizatoare. Vechile personificări ale monoteismului au ajuns să fie exprimate în termeni mai abstracți – de pildă „Unul“, „Divinul“ sau, după teologul filosof Paul Tillich, „temeiul ființei noastre“. În astfel de termeni, Dumnezeu este considerat un produs al imaginației morale sau un elan vital. În locul arhitectului inteligent, unii văd acum o energie omnipotentă, eternă. Acest concept mai abstract,

al unei divinități care într-un fel este prezentă în fibra spiritului și sufletului nostru, se referă la tot ce este mai bun în noi, cu precădere capacitatea de a iubi dezinteresat. Dar e foarte posibil ca însăși natura umană să fi născocit o asemenea credință, programată genetic, un mecanism necesar supraviețuirii speciei umane.

Întrebările pe care și le pun dintotdeauna oamenii se referă la originea universului și a vieții pe această planetă, la suferință și moarte, la sensul și scopul vieții și la continuarea vieții, într-o formă sau alta, după moarte. A pune astfel de întrebări în lumea de astăzi înseamnă altceva decât în primele comunități umane. Cu greu ne putem imagina cum ar fi să ne folosim fiecare clipă a vieții ca să supraviețuim într-un mediu mereu ostil, ca să ne asigurăm în mod regulat hrana, adăpostul și îmbrăcămintea, ca să ținem focul mereu aprins și să ne apărăm comunitatea și de dușmani și de animalele de pradă. Cum ar fi dacă am depinde de o turmă de animale, dacă am fi nomazi și am întreprinde călătorii lungi, pline de pericole. Am avea atunci probleme și cu clima, mai ales cu extremele ei, seceta sau inundațiile, cutremurele și erupțiile vulcanice. Viața noastră ar fi dominată de teama și neliniștea produse de imprevizibilul și nesiguranța vieții.

Primii vânători-culegători erau în mod necesar preocupați de tot ceea ce asigura fertilitatea și nașterea în siguranță a oamenilor și animalelor. Se întrebau ce anume controla vântul, tunetul, fulgerul, ploaia, schimbările bruște și uneori extreme ale vremii, și ce forță era aceea care mișca luminile pe cerul nopții. Dar, cel mai important, voiau să știe dacă aceste forțe erau benigne sau maligne, dacă puteau fi controlate, potolite, înduplecate sau folosite în avantajul lor în istovitoarea luptă pentru supraviețuire. De-a lungul evoluției umane imaginația noastră creativă a transformat radical reacțiile oamenilor la mediul înconjurător, de la preocuparea de zi cu zi față de ceea ce le amenința sau le asigura existența la uimire și venerație, cu alte cuvinte, perceperea unei „alte entități“.

Ceea ce știm despre credințele, cultele și religiile preistoriei rămâne sumar și, în consecință, incomplet. Imaginea reconstituită din schelete și artefacte descoperite pe locul unor vechi așezări, permanente sau temporare, sugerează o comunitate cu aptitudini

fizice și mentale suficient de dezvoltate pentru ca membrii săi să poată comunica, să fabrice unelte, să vâneze și să colaboreze ca să-și asigure supraviețuirea. Oamenii aceia erau înzestrați cu rațiune și imaginație, pe care le foloseau în tot ce ținea de mediul înconjurător, ca și în lupta pentru existență. În istoria evoluției sociale s-au pierdut numele celor care au descoperit că, în loc să petreacă luni în șir mânându-și turmele de colo-colo sau riscându-și viața la vânatoare, animalele puteau fi prinse, închise în țarcuri și domesticite, pământul putea fi lucrat și semănat, pentru ca toată lumea să se bucure de roadele lui. Din clipa în care au hotărât să trăiască în comunități mai stabile, oamenii au putut să se gândească mai pe îndelete la întrebările provocate de lupta pentru supraviețuire. Răspunsurile la aceste întrebări au purtat în ele germenii ipotezei-Dumnezeu.

Primii oameni erau preocupați mai ales de fertilitate și moarte, preocupare care rămâne valabilă și astăzi, după atâtea secole. Fertilitatea și moartea sunt factori care susțin sau amenință viața. Mijloacele prin care asigurăm fertilitatea și ne ferim de moarte au fost mereu materia din care s-au născut religia și credința în Dumnezeu.

Tocmai de aceea merită să abordăm mai în detaliu i) fertilitatea și energiile vitale și ii) inevitabilitatea morții.

Fertilitatea și energiile vitale

Practic, toate civilizațiile au favorizat apariția unor culte ale zeiței fertilității, care poate că sunt primele religii pentru care avem mărturii sub formă de artefacte și obiecte de artă. Credința într-o zeiță care controlează reproducerea a apărut ca o reacție firească la viața bazată pe creșterea animalelor și agricultură. Multe culte și zeițe s-au pierdut în timp, altele însă, puține la număr, au supraviețuit. Poate că cea mai celebră prezentare a unei zeițe a fecundității umane este Venus din Willendorf, o statueta descoperită în Austria (1908) de către arheologul austro-ungar Josef Szombathy. Figurina, datând aproximativ din anul 23 000 î.Hr., reprezintă ceea ce în ziua de azi este imaginea destul de familiară a simbolului fertilității feminine,

o femeie cu pântecul și sânii mari, și cu vulva proeminentă. Nu știm exact cum erau folosite asemenea reprezentări sau dacă venerarea lor impunea ofrande sau sacrificii; se prea poate ca aceste reprezentări, despre care se credea că exercită o influență puternică, erau plasate pur și simplu în casa unei familii care voia să aibă copii.

În vestul Africii, tribul Ashanti are și acum o zeiță a fertilității, personificare a Pământului, numită Asase Ya; în America de Nord, din mitologia aztecă făcea parte și Cihuacotl, zeița maternității, fertilității și a moașelor; în Europa, religia celtică avea câteva zeițe, cum ar fi Damara, o zeiță a fertilității care era venerată în Britannia. În mitologia greacă, Priapus, fiul Afroditiei și al lui Dionysos, Zeus, Pan sau Hermes, era venerat ca zeu al fertilității, printre responsabilitățile lui numărându-se protejarea animalelor, a fructelor și a plantelor, a grădinilor și a organelor sexuale masculine. În fresce și statui, Priapus apare cu o erecție uriașă, permanentă, sursă și cal de bătaie a unor glume deochete. Imaginea lui îi destindea pe privitori, altfel obișnuiți să ia în serios alte culte ale fertilității. Afrodita este cea mai importantă zeiță a fertilității din mitologia greacă; Robert Graves, în *The Greek Myths (Miturile grecești)*, o identifică drept mama lui Priapus. Venus era echivalentul ei în mitologia romană. Cultele lor practicau prostituția rituală, ca și în cazul altor culte similare, cum ar fi cele din Sumeria, Akkadia, Babilon și Asiria.

Grupul zeilor și al zeitelor acestor culte ale fertilității a fost demult abandonat de cultura occidentală predominantă, deși religia neopăgână wicca se raportează încă la el. Ca formă a panteismului, tradiția păgână, de venerație a naturii, asociată cu magia și vrăjitoria, wicca crede în zeii naturii care susțin toate formele de viață. Gerald Gardner, un mare preot wicca și spirit enciclopedic, specialist în antropologie, arheologie și științele oculte, a fost cel care a adus wicca în atenția publicului la începutul anilor 1950. În *The Meaning of Witchcraft (Înțelesul vrăjitoriei)*, Gardner scria: „Zei există, nu ca persoane, ci ca vehicule ale puterii“. Dar, prin tradiție, aceste puteri au fost antropomorfizate, motiv pentru care în capitolul următor vom analiza ideea personificării,

o practică specifică tuturor religiilor atât în formele lor primitive, cât și în cele mai sofisticate. Antropomorfismul este un instrument util, poate chiar necesar, în înțelegerea ipotezei zeilor sau a unui Dumnezeu, întrucât înlesnește contactul și relaționarea.

Fertilitatea este doar un exemplu a ceea ce, în termeni mai generali, considerăm a fi energii dătătoare de viață. Soarele este altul, generând numeroase culte, cu influențe detectabile în multe dintre religiile lumii. Dante Alighieri scria: „În toată lumea aceasta nu există un obiect vizibil mai demn de venerație, ca un fel de Dumnezeu, decât Soarele, care se luminează mai întâi pe sine și apoi umple de lumină toate corpurile celeste și elementare“. În *Rig-Veda*, carte a hinduismului vedic, soarele este identificat cu zeul Surya și forța însuflețitoare a *atman*-ului, sufletul universal. Religia egipteană a creat poate cel mai complet cult al unei zeități solare, centrat pe zeul soare Ra, care era asociat mai ales cu soarele la amiază și care apărea purtând un disc solar. Ca și în cazul zeitelor fertilității, Ra avea îndeletniciri felurite; era cunoscut și sub numele de Atum-Ra, zeul soarelui care apune, al cărui cult își avea centrul în Heliopolis, „Orașul Soarelui“. Ra era considerat sursa vieții, ființa dintâi și tatăl tuturor celorlalți zei și faraoni. Khepri sau Khepera, înfățișat ca un scarabeu, era zeul asociat cu răsăritul soarelui și cu renașterea. Cunoscut drept înnoitorul, de pildă al trecerii de la noapte la zi, Khepri avea ceva și din Ra și din Atum. Zeul aztec al soarelui, Tonatiuh, avea o mitologie mai puțin agreabilă. (În dialectul mexican nahuatl, *ollin Tonatiuh* înseamnă „mișcarea soarelui“.) Cosmologia aztecă se baza pe conceptul de timp ciclic și ere cosmice, fiecare cu propriul zeu soare. Tonatiuh, sau „al cincilea soare“, reprezintă era actuală. Pentru ca ciclurile să continue, zeul soare trebuia să se deplaseze neîncetat pe cer, ajutat fiind, după cum se crede, și de miile de vieți umane oferite lui Tonatiuh în cadrul unor ritualuri sângeroase.

Deși soarele pare să domine energiile dătătoare de viață care au inspirat mai multe concepte despre Dumnezeu, ploaia și apa au dat și ele naștere unor culte bazate pe zeități în diverse colțuri ale lumii. De altfel, în religiile inspirate de natură, cele mai multe manifestări ale naturii, dacă nu toate, au fost zeificate.

Este tocmai ceea ce stă la baza animismului (de la cuvântul latin *anima* – „spirit“, „sufare“ sau „suflet“), care înseamnă atribuirea unui spirit tuturor entităților din natură, fie ele însuflețite sau neînsuflețite. Antropologul Edward Burnett Taylor considera că animismul este „o minimă definiție a religiei“ și, alături de panteism, reprezintă, cu siguranță, una dintre sursele ipotezei-Dumnezeu. Animismul însă presupune prezența în natură a unui număr mare de spirite, în timp ce panteismul se referă de obicei la un singur spirit care sălășluiește în toate formele de manifestare ale naturii – Dumnezeu. Astfel, în societățile de început, animismul a luat forma politeismului, care asocia diverși zei cu anumite forme ale naturii, de pildă râuri, luminișuri, munți, tunet, foc, marea, cerul, pământul ș.a.m.d. Treptat, politeismul a lăsat locul panteismului, credința conform căreia întreaga natură, mai mult de-atât, întregul univers, este o manifestare a Dumnezeului unic. Panenteismul, o variație a acestuia, consideră că Dumnezeu este mai mare decât întreaga natură și că, în loc să fie „prezent“ peste tot, mai curând sălășluiește în (*pan-en*) fiecare manifestare a naturii.

Exemple contemporane de animism se găsesc încă în religiile triburilor africane, în șintoismul japonez, în diverse tradiții hinduse ale Indiei, în unele religii nord-americane, cum ar fi credințele tribului Sioux Lakota, în neopăgânism și în unele culte New Age. Aproape toate marile religii ale lumii, non-creaționiste sau necreaționiste, conțin elemente panenteiste. Panteismul este o caracteristică a ceea ce numim religii „New Age“, bazate pe aspecte ale unor religii mai vechi, alături de reînvierea unor culte precum druidismul și wicca, și apariția mai recentă a unor grupări religioase și spirituale cu rădăcini în filosofia Gaia.

Întrucât preocuparea dominantă a primelor comunități a fost supraviețuirea, nu este deloc surprinzător că felul în care își imaginau ele forțele supreme, adică zeii, era legat de ceea ce credeau că poate întreține fertilitatea și viața, că le asigură o relație cu natura care să le permită să vâneze, să-și găsească adăpost, să facă focul ș.a.m.d.

Inevitabilitatea morții

Moartea și teama de moarte, conștiința faptului că omul este muritor, reprezintă probabil sursa cea mai durabilă a ipotezei-Dumnezeu. Vremelnicia vieții ne face să ne întrebăm, mai mult decât orice altceva, despre sensul și scopul ei. Astfel, misterul morții și întrebarea dacă, sub o formă sau alta, viața continuă după moarte, reprezintă principala atracție a oamenilor către religie. Fiecare țară din lume a produs culte ale morților, axate pe un ultim ritual al mării treceri. Primele astfel de culte au îndulcit perspectiva morții cu credința într-o viață de apoi, care extinde procesul vieții asupra celor morți. Credința că viața continuă prin moarte a dat o mai mare greutate ritualurilor și practicilor menite să faciliteze trecerea morților în cealaltă viață. Despre Mama Terra se credea că este sursa vieții, atât pentru cei vii, cât și pentru cei morți, motiv pentru care figurine ale fertilității, ca Venus din Willendorf, au fost găsite în toate tipurile de morminte. E.O. James, antropolog cu o bogată activitate în domeniul religiei comparate, spunea: „Cultul Zeiței a dobândit, deloc surprinzător, o semnificație funerară, a lumii de dincolo, când s-a extins și asupra lumii morților“. James a subliniat și că „primele indicii privind ideea nemuririi par să fi considerat capul drept sediu al sufletului și al vitalității“. Poate că tocmai din acest motiv, cultul craniului a devenit universal.

Separarea craniului de restul corpului este o practică străveche. Obiceiul datează cel puțin din paleoliticul timpuriu, de acum 2,7 milioane–200 000 de ani. Datorită calităților nutritive ale creierului și măduvei spinării, sursa acestei practici ar putea fi canibalismul, dar, potrivit antropologului Ian Kuijt și arheologului sirian Youssef Kanjou, craniile erau pregătite pentru ritual cu mult după moarte. În multe părți ale lumii, craniile erau folosite în ritualurile de venerare a strămoșilor și cele mortuare, o practică ce continuă și astăzi, de pildă în religiile unor triburi africane. Se credea nu numai că morții se bucurau, într-un fel sau altul, de o continuare a vieții, dar și că puteau influența soarta celor vii.

Un adevărat panteon al zeităților asociate cu moartea a apărut odată cu dezvoltarea cultelor morții. În Babilon, Nergal era

stăpânul lumii de dincolo; Egiptul antic îi avea pe Anubis și pe Osiris, zei legați de mumificare, lumea de dincolo și viața de apoi; grecii îi aveau pe Thanatos și Hades; romanii îl aveau pe Pluto; nordicii, pe Odin; yoruba, pe Iku; celții, pe Morrigan. Toate acestea sunt religii politeiste. Pentru monoteismul Vechiului Testament, tărâmul morților, numit Gheena, Sheol sau Iad, este stăpânit de diavol. În iudaism, diavolul nu este înțeles ca o forță independentă, opusă lui Dumnezeu. Cuvântul ebraic *ha-satan* înseamnă „acuzatorul“, „adversarul“ sau „obstacolul“, dar, deși termenul este rareori folosit în Vechiul Testament ca substantiv propriu, semnificația lui este omniprezentă, nu ca sursă a răului, ci ca avocat al lui Dumnezeu, care supune oamenii la tot felul de întrebări și încercări. De pildă, în Cartea lui Iov, Satan apare ca unul dintre „fiii lui Dumnezeu“ sau ca un înger care încă vorbește cu Iahve. La fel și în Cartea lui Iezechiel. Tema este prezentă și în Noul Testament, unde „Satan“ devine Diavolul, identificat în mod tradițional cu îngerul căzut, care apare sub forma șarpelui din Eden. Iată ce spune Apocalipsa 12:9: „Și a fost aruncat balaurul cel mare, șarpele cel de demult, care se cheamă diavol și satana, cel ce înșală pe toată lumea, aruncat a fost pe pământ și îngerii lui au fost aruncați cu el“¹.

Mitologiile și cultele morților și-au schimbat forma, iar vechii zei, în mare măsură, s-au retras în istoria religiei și în muzee; cu toate acestea, preocuparea noastră față de moarte, de muribunzi și de morți face parte din viața de zi cu zi, la fel ca înainte. Poate că cea mai cunoscută comemorare a morții este Ziua Morților la mexicani, ce se ține pe 2 noiembrie, atunci când familiile și prietenii se adună ca să se roage pentru cei decedați. Ritualurile se desfășoară în cimitir, unde se aduc mâncarea și băutura preferate de cei pomeniți, fotografiile lor, jucării pentru copiii morți, toate aceste gesturi fiind menite să încurajeze revenirea, la morminte, a sufletelor morților ca să audă rugăciunile celor vii și să se „bucure“ din nou de tovărășia lor. Și Biserica Catolică sărbătorește

¹ *Biblia*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1975, p. 1384. (n.tr.)

Ziua Morților, mexicanii inspirându-se, fără doar și poate, din tradiția creștină.

Deși comemorarea morților pare ceva absolut firesc, oamenii privesc implicarea în aceste ritualuri ca pe o afirmare a vieții, în general, și a propriei vieți, în particular. Fiecare dintre noi simte că orice confruntare cu moartea provoacă un fel de ușurare; în momentul în care asistăm la moartea altcuiva celebrăm, de fapt, continuarea propriei noastre vieți. Teama de moarte, dragostea de viață, dorința firească de a trăi și nu de a muri se numără printre cele mai importante forțe motrice din spatele religiei. În cartea *The Denial of Death (Negarea morții)*, care i-a adus Premiul Pulitzer, Ernest Becker susținea că moartea este cea mai mare grijă a noastră, iar teama de moarte este ceva înăscut, comun oricărui animal. Teama de moarte ne atrage atenția asupra oricărui pericol. Dar, ca ființe umane, mai avem o problemă, pe care Becker o numește „ambiguitate”: „Neliniștea omului este o funcție a ambiguității lui depline... a fi, pur și simplu, ori animal, ori înger. Omul nu poate trăi fără să-i pese de soarta lui, dar nici nu-și poate controla soarta, nu poate triumfa în fața ei situându-se în afara condiției umane“.

Deși nu asta vrea să spună Becker, putem vedea și singuri cum teama de moarte a dus la apariția ipotezei-Dumnezeu, fiindcă astfel, Dumnezeu dobândește puterea și controlul asupra vieții și morții, control pe care noi nu îl avem, dar la care putem dobândi acces prin credință. În Capitolul 7 vom examina mai îndeaproape problema morții și a supraviețuirii, punând în discuție și mergând dincolo de afirmarea limpede a credinței de către Pavel în Epistola întâia către Corinteni 15: 54–55: „Moartea a fost înghițită de biruință. Unde îți este, moarte, boldul tău?“¹

Zei morții care cereau sacrificii umane în schimbul energiilor dătătoare de viață s-au retras în istorie, ca și zeii naturii, cu doar câteva excepții notabile din reînvierea animismelor primitive, de pildă, tradițiile nordice și celtice. În cultura occidentală nu mai venerăm soarele, luna, ploaia, arborii și munții, conceptul de politeism făcând loc de mult unui monoteism viguros. Conceptele

¹ *Biblia* (n.tr.)

despre Dumnezeu din religiile majore ale lumii au supraviețuit fiindcă funcția, utilitatea, forța și relevanța lor sunt încă valabile. Cu precădere în țările în curs de dezvoltare, unde viața rămâne vulnerabilă la schimbările bruște de climă, unde seceta poate periclita soarta unei întregi generații, ideea de Dumnezeu continuă să ofere și o explicație a acestor amenințări ale naturii, precum și speranța de a le face față. Dar, în general, numeroșii zei ai morții nu mai sunt considerați utili și au fost alungați în lumea de dincolo, atât ei, cât și cultele lor. Moartea rămâne, totuși, o problemă centrală a vieții, continuând să susțină ideea unui Dumnezeu atotiubitor, care oferă „speranța unei vieți de apoi“.

Dintre religiile majore ale lumii, numai budismul crede că problema existenței umane nu este moartea, ci viața însăși. În pofida plăcerilor, bucuriilor și satisfacțiilor ei, viața înseamnă suferință. Mai mult de-atât, credința budistă în reîncarnare ne învață că suntem prinși într-un ciclu nesfârșit al vieții. Dobândirea iluminării, transformarea în *buddha*, este mijlocul prin care scăpăm de *samsara*, adică de ciclul nașterii, al morții și al renașterii. Scopul filosofiei budiste nu este înfrângerea morții și dobândirea vieții eterne, ci întreruperea ciclului reîncarnării. Budismul este non-teist și, întrucât nu conține nici o ipoteză-Dumnezeu, presupune un alt tip de metafizică, bazat mai mult pe conștientizare decât pe revelație, ceea ce îi încurajează pe practicieni să caute în interior experiența comuniunii cu tot ce există dincolo de ei.

Dar conceptul prin excelență iudeo-creștin al monoteismului biblic se axează pe ideea potrivit căreia moartea este „ultimul dușman“, ce trebuie înfrânt. Prin urmare, sensul vieții este exprimat în termenii unor dualități combative: viața împotriva morții, materia împotriva spiritului, răul împotriva binelui. Aici, ipoteza se referă la un Dumnezeu creator, sursa și susținătorul universului și al vieții acestuia, dar care, în termeni reali, nu are un răspuns la moarte. Moartea este ceva ce nu a făcut parte din planul inițial, dar care, potrivit Facerii, a apărut ca o consecință a nesocotirii de către primul bărbat și de către prima femeie a poruncilor lui Dumnezeu. În contextul biblic, ipoteza se referă la un Dumnezeu a cărui creație inițială a fost perfectă și în care moartea nu își avea locul. Faptul că a fost introdusă ca pedeapsă a păcatului

nesupunerii a servit la apariția unui proces de izbăvire ce a dus la o „nouă facere“, care, deși dominată în continuare de moarte, oferă o soluție la această amenințare. Toate acestea pot fi deduse din Facerea, cea mai cunoscută dintre toate poveștile biblice.

Monoteismul a adus o contribuție crucială la ipoteza-Dumnezeu. Conceptul Dumnezeului unic a devenit mai accesibil, chiar mai comprehensibil, din clipa în care creștinismul i-a adăugat în-carnarea, faptul că Iisus este întruchiparea lui Dumnezeu ca fiu al acestuia. Ipoteza s-a deplasat de la politeismele forțelor impersonale, îndepărtate, la o formă de monoteism în care Dumnezeu este personificat, o zeitate cu care omul poate stabili o legătură. Ceea ce ne trimite înapoi, la ideea de antropomorfism, mai ales în ceea ce privește limbajul folosit în Biblie și în alte părți, care îmbogățește o idee abstractă cu termeni de referință interpersonali, cu ceea ce filosoful german Martin Buber, de pildă, a numit relația „Eu-Tu“. Dumnezeul din Biblie a trecut de la ipoteza de entitate îndepărtată, izolată, la cea de care omul se poate apropia. În această formă, conceptul de Dumnezeu a avut o istorie lungă și înfloritoare; a supraviețuit oricărei forme de rezistență și persecuție într-o societate din ce în ce mai laică, tocmai datorită „nevoii“ noastre de apropiere. Această necesitate umană fundamentală, de a lega noțiunea abstractă de Dumnezeu de o întâlnire personală, nemijlocită, a generat o polemică la fel de aprinsă în jurul ipotezei-Dumnezeu ca și în jurul identificării inițiale a lui Dumnezeu cu forțele naturii.

Ceea ce ridică în continuare probleme privind forma relațională a ipotezei-Dumnezeu este tensiunea dintre personalism și universalism. Pentru a fi acceptat, un concept despre Dumnezeu trebuie să fie accesibil tuturor, nu doar câtorva „aleși“, capabili să subscrie la preceptele teologice. În același timp, un astfel de concept trebuie să răspundă solicitărilor complexe ale vieții de zi cu zi și să explice originea și dănuirea universului. Dezbateră din jurul existenței conceptului tradițional de Dumnezeu (creatorul omniscient, omnipotent) continuă și pentru că, sub avalanșa criticilor venite din partea vechiului și noului ateism, precum și din partea teologiei filosofice moderne, percepția tradițională se clatină din temelii.

Din cele de mai sus putem conchide, fără teama de a greși, că oamenii au simțit întotdeauna nevoia să creadă în altcineva decât în ei înșiși, dar într-un fel care să-i facă să înțeleagă natura și sensul vieții. Până nu demult, această nevoie de a crede și de a înțelege a fost determinată de lupta pentru supraviețuirea fizică, luptă care rămâne valabilă în țările mai sărace ale lumii. În Occident, din fericire, cei mai mulți dintre noi au depășit faza aceasta. Necesitățile legate de supraviețuire sunt preluate de cei care produc și distribuie hrana, de serviciile medicale și de forțele armate. Chiar și așa, credința în Dumnezeu persistă și este atât de răspândită încât trebuie să ne gândim dacă nu cumva face parte din structura noastră, fiind indispensabilă supraviețuirii. Chiar dacă, în zilele noastre, ipoteza-Dumnezeu este determinată de cultură și de educație sau de presiunile și de influențele sociale, se prea poate ca, în adâncul ființei noastre, să existe o nevoie psihică fundamentală de așa ceva. Oare omul primitiv deslușea în natură o metafizică datorită căreia reușea să „se adapteze“ în cadrul universului sau alături naturii o metafizică izvorâtă din propria intuiție? Oare ipoteza-Dumnezeu a fost inventată ca o explicație sau relevată ca o percepție? Acestea sunt întrebări care vor fi analizate în capitolele următoare.

Trebuie spus și că, pe lângă principalele religii ale lumii, există nenumărate altele, mai restrânse, cum ar fi credința Baha'i, religiile amerindienilor, rastafarianismul, jainismul, Martorii lui Iehova și cultele New Age, pentru care Dumnezeu rămâne o energie relevantă și debordantă. Dincolo de toate formele de religie organizată, există nenumărați indivizi pentru care credința în existența lui Dumnezeu se dezvoltă într-o manieră mai subiectivă.

Preocuparea noastră față de moarte și supraviețuire, ca și față de încercarea de a înțelege sensul vieții, nu este caracteristică numai teologiei religioase tradiționale. La fel cum, de pildă, există deosebiri între crez și teologie sau între ideologie și filosofie, există diverse sisteme de gândire care ne lămuresc cine suntem și de ce suntem aici și ne oferă o explicație rațională a morții. Dacă ar fi oficializate de către societate, aceste sisteme de gândire ar îndeplini același scop ca și religia tradițională, explicând sensul vieții din perspectiva unui sistem socio-politic legal și al bunei